ЧУЖІ

І

Кошлатий будяк... Жовтий, пересохлий, стебло вже перегнулося, і заплуталось на ньому кілька останніх скручених листочків.

Глянеш — жалко... Але як доторкнешся — вколе, добре вколе.

Отакий Кіндрат, батько.

У нього — син Михась, робітник із заводу, юний виклик на герць.

...За містом, на Крутій вулиці є дім із підвалом. У підвалі куточок — там жив Кіндрат і жив даром, підмітав двір, дрова носив, та й куточок нікому не потрібний.

Колись, як ще крутився біля церковних будинків і попівської кухні, жилося краще: і кімната була, і жінка. Довго там прожив (він, мов той реп'ях — одірвати трудно), а потім, як прогнали, довго шкодував. Кожну службу вистоював на церковних східцях і ловив губами попівську руку.

Надвечір Кіндрат обмотував ліву ногу ганчірками, чіпляв костура — і в дірку, через паркан. Крадькома...

Але всі про це знали.

На розі шумної вулиці скорчиться й ловить повітря рукою. І на бульварчик заходив: там багато народу товчеться.

Був випадок:

— Молодой человек, згляньтеся, дайте на пропитаніє...

"Молодой человек", стрункий, в насунутій на очі кепці, здригнувся на його голос і глянув через плече. Потім хапко пошарив у кишені і, ткнувши копійку, прошепотів:

— У бляшанку, в сундучок...

"Ах, ти ж..." — майнуло старому в голові, і сині губи роз'їхалися від несподіванки — Михась... Ач, хлюст який! Рідному батькові подав... В бляшанку, в сундучок... Погань...

Але поза думками, поза лайкою, в саме ніжне вп'явся гострий біль і тоненько-тоненько заквилив.

Згинці пошкандибав додому. Там довго розглядав мідячка, підкидаючи його на долоні, потім витягнув бляшанку й вагаючись кинув...

— Погань,— сказав хтось на вухо, а тоненький біль тоненькими ниточками обмотував груди. І цілу ніч снився Михась.

Це було так: Михась покинув батька незабаром після того, як померла Кіндратова жінка. Тоді Михась, ще хлопчиком, ходив коло попівської худоби. Раз отець Симеон дав йому в зуби, плюнувши матюком. І в той же момент, схаменувшись, перехрестився:

— Через тебе паскудо, гріха ще наберуся.

Довідався батько й теж побив.

Михась зненавидів обох. Особливо рясу. Відношення змінилися.

— Даром хліба не дадуть. Треба працювати.

І запрягли, працював.

Кожна провина, свідома чи ні, кінчалася тим, що не давали їсти.

— Я тебе, дурня, виведу в люди, потім дякувати будеш,— казав і погладжував бороду.

Хотілося — ех! — хотілося розмахнутись...

Боязко було: куди ж потім?

Хотілося вилізти на дзвіницю й заверещати до тих, що йшли в браму:

— Гей, ви, дурні! Куди? Та чи знаєте ви?.. — все, все викричать.

Так росла в ньому буремна злоба, ненависть і протест.

Юнаки із сусіднього заводу, з якими водився, казали:

— Чудак... Покинь.

А Михась вагався... не знав...

Через деякий час повторилося старе. Але, як тільки веснущата рука підвелася вдруге, Михась рішуче блиснув очима по рудій бороді й відпалив так заскалено-міцно, як чував на вулиці.

Того ж дня його прогнали. Батькові на очі не показувався, бо знав, що битиме. Тинявся кілька день по місті й нарешті попав на завод. Там і зостався.

Батько запив (давно мав нахил). А потім — рік, ще рік, багато-багато різних зжитих днів, непотрібних, як трухле осіннє листя. Крута вулиця. Підвал. Сундучок. Бляшанка. В бляшанці гроші — "капітал", який лишила після себе мати й половину якого завіщала Михасеві. Другу — старшому синові, але того потаскали в Сибір, і пропав він безвісти. Кіндрат помаленьку доповнював бляшанку, трусився над нею, ховав...

Нащо?

Може, і сам не знав.

Зустрічалися рідко. Одного разу Михась прийшов блідий, аж зелений. Хворий. Просив позичити грошей, але батько відмовив. З того часу все порвалося.

І знову потяглися дні...

В одному кінці дні й ночі над вогнем, в диму гартувалися чорні, похмурі люди. І Михась із ними. Гартувалися, коптіли, а в суботу бігли до лазні одмитися від чадного бруду.

В другому мали досхочу сонця й повітря — і все ж загнивалися, а в суботу бігли до церкви зчищати гній.

І Кіндрат...

Після церкви йшов до попа, випивав на кухні склянку чаю й захоплено ловив "божественні слова", що їх одсапував отець Симеон після смачної вечері.

II

Коли бахнуло могутнім розмахом, коли розбіглися на схід густі ешелони,— з'явився й Михась.

У гущавині переплутаних днів закрутилося життя.

Бадьоро вигукували, палали дні. І полохливо тремтіли, згасали дні...

Плюнуло на мозолі рук, ухнуло й розсипалося сміхом мільйонів сердець...

Попи й монахи казали, що то антихрист, а люди в сірих кепках і сірих свитках дрочили його червоними хустками й викликали на герць.

... Михась тоді одержав наказа заарештувати весь причт Успенської церкви й зробити трус.

Попа дома не застали — сховався. Догадалися. Поїхали на Круту, в підвал, але й там не було. Тільки в кутку на тапчані притайно тулився Кіндрат. Він злякався нагана й христом-богом присягався, що не знає, а коли по всьому будинку розповзлися з трусом, Михась знову заскочив у підвал і схопив батька за руки:

— Скажіть правду, сховали? Ну, прошу вас, правду скажіть! Вам нічого не буде! Ручаюсь!

Кіндрат хитнув головою.

— Та ви ж знаєте. Я певен, що знаєте. Невже й тепер іще будете за ними? Га? Скажіть! Ви ж наш! Ви повинні бути з нами! Ну?

Пустив руки.

— Ну?

Кіндрат заморгав очима і, ковтаючи сльози:

— А ти, значить, з цими?

— Ніколи зараз вам усе пояснити... Я потім... ви зрозумієте...

— А ти, значить, з цими? Ти руку підняв? На бога? На мене? Погань! Будь ти проклятий. Не син ти мені! Чуєш?

Михась рвонувся, хотів відповісти...

Перед ним скорчилося щось маленьке, сухе — його батько. Плакало червоними в зморшках очима — його батько. Тремтячи, проклинало за бога, за царя, за кощунство, проклинало й відрікалося — його батько.

І в цей момент він почув величезну безодню між ними, і такими далекими, чужими стали вони. Більш ніж чужими. Один — сильний, молодий, що розмахнувся викликом над перетертими шляхами, другий — старий, непотрібний будяк при шляху.

Михась одвернувся.

Попа так і не знайшли.

— Взять старого! — І тихенько: — може, скаже... а як ні — випустить.

Повели через місто, штовхнули в якусь порожню кімнату. Зразу був туман, холодний, пронизливий — все тіло тряслося. Потім випнулися голі стіни із старими обірваними шпалерами. Стіни тіпнулися, попливли й потаскали за собою розірване шмаття думок.

Що це? Антихрист? Де це?..

Щось сильно розгойднулося, тріснуло й розсипалось — це зрозумів.

Темно й страшно.

Здавалося — хтось вискочив на всесвіт, свиснув так, що вуха заклякли, і дзвонить. В повітрі висить величезний дзвін, а він божевільно гойдає його і дзвонить.

Бум! Бам!

Від кожного удару стискується серце й потріскує череп.

Бум! Бам!

Невже край?

Майнула думка: признатись — виказати... Схопився за неї радісно, але вона тут же зломилася, мов та соломинка.

Признатися?

Ні.

Закутав руками голову, тихенько сів долі й раптом почав швидко хреститися.

— Господи Сусе... Помилуй, помилуй,— облизував сльози й стукався чолом у підлогу.

III

Палали бурхливі дні — і задиміли...

Тоді сторожко насупились димарі.

А внизу — метушня... Бігали люди, і, взявшись у боки, реготали над ними гармати.

Відблиски вогневих заграв запалили очі Михасеві. В них, у цих очах, було все: пожежа, кулемети, червоне, страшне, смерть — тільки не каяття.

Там десь високо, за чорними пасмами, в душнім чаду било на сполох, а під ворітьми повзав Михась і сипав, і сипав обойми.

...Всіх було восьмеро в цьому дворі, але до вечора лишилося тільки троє. Заховалися в другому кварталі на горищі в бакалейщика Йося. Гулко й нерівно стукало три серця, три пари очей фосфорично поблискували, і кожний звук хапав за горло і придушував так міцно, що стискалися курки й котилася по горлі слина.

Шарудів напружений шепіт...

Що з тими? Де штаб? Як урятувати документи, що тут, при них?

— Товариші, може, мене той... уб'ють, так ви...

— Тсс... Ти й думати не смій...

Перетрусили сотні різних комбінацій, складних, смішних та ефемерних, як казка, але трудно було зупинитися на чомусь певному.

Нудьга й нервування... День. Два.

Йось, що крадькома носив їжу, повідомляв, що влада в місті зміцнюється й що "наші" далеко втекли. А Михась сердився:

— Дурниці мелеш!..

Йось стурбовано хитав головою: добрі-бо йому дурниці, коли вранці трясли його за бороду, ставили до стіни, допитували, чи не знає де комуністів.

Михась у темряві піймав Йосьчиного рукава й притягнув близько до себе:

— Гляди, Йось! Чуєш? Зроби все, ти можеш! А як ні — гляди!

Другого дня Йось пошепки доложив:

— Треба грошей. Все можна, тільки грошей треба... Я дам, що маю, але цього мало... Скажіть, може, піти куди?

Дали адресу, дістали трохи — вечором будуть посвідчення.

— Ще треба... небагато. То ж задаток...

Стало сумно.

Місто... тисячі паразитів із набитими кишенями, а тут лише кілька золотих... кілька золотих...

— У-у! Попадись!..

Михась раптом хлопнув рукою по підлозі:

— Товариші, годі! Завтра будемо вільні. Ручаюся!

А над вечір передягнувся й пішов.

Ворожі люди сновигали по вулицях. Будинки, небо теж ворожі. Можливо й так: раз — і край!

— Аа... Наплювать!

Ішов твердо, рішуче, посвистував, наче свій. Коли ж добувся до знайомого будинку на Крутій вулиці, Кіндрат, що на той час стояв біля воріт, пізнавши його, тороплено здригнувся:

— Чи ти не здурів?

Зайшли до підвалу.

— Тату, я тікаю... Дайте грошей.

— Ага... Тепер "тату". А як таскав через ціле місто під ружжями, тоді не був тато? Нема.

— Дайте.

— Я тобі кажу, нема. Біжи до батюшки, він уже повернув. Він уже дома... Може, він дасть...

— Слухайте, я прошу. Швидше! Я ж маю право.

— Я тебе й знать не знаю. Іди собі, чоловіче, звідкіля прийшов.

— Дайте, бо сам візьму!

Очі в Кіндрата звузилися, заховалися в щілини, сам він присів хижаком.

— Ну?

— Вон!

Михась шарпнув тапчаном і обхопив руками сундучка.

— У-а-а-а!.. — безтямний вереск розіп'явся над ним.

Скочив — у Кіндрата в руках сокира.

— Покиньте!

— Вон!

— Покинь!

Свиснуло над вухом і сіло на плече щось важке, болюче...

Тоді Михась кинувся, затулив рота батькові й почав трясти.

— Мовчи! Мовчи! Все одно візьму. Мовчи...

Стогнали, сопіли, качалися по підлозі.

Втомилися...

Кіндрат поволеньки ізсунувся на підлогу й усміхнувся кров'ю...

Харків, 1923